

Geliş Tarihi: 22 Mayıs 2024
Kabul Tarihi: 12 Kasım 2024

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal of Modern Turkish History Studies
XXIV/49 (2024 Güz/Autumn), ss. 905-932

DOI: 10.18244/ctad.1488081

Araştırma Makalesi / Research Article

CUMHURİYET SENATOSU TARTIŞMALARINDA TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI (1961-1980)*

Murat KASAPSARAÇOĞLU**

Öz

Cumhuriyet Senatosu iki darbe arası dönemin en önemli kurumlarından biridir. 1961 Anayasası ile kurulan senato eklektik bir yapıya sahip olmuş ve seçilmiş üyelerle atanmış üyeleri bir araya getirmiştir. Senatoda asker kökenli üyelerin de yer alması ise bu kurumu sivil siyaset üzerinde bir vesayet aracı haline getirmiştir. Senato Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve sosyal konularının yanı sıra dış politikanın da tartışıldığı bir kurum işlevi görmüştür. Dış politika alanında bu tartışmaların ana konuları Türk-Amerikan ilişkileri, Kıbrıs Sorunu ve Ortak Pazar’a üyelik olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye’nin Ortadoğu politikası da senato tartışmalarında geniş yer tutmuştur. Ortadoğu ülkeleri ile siyasi ilişkiler; diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi ve ülkeler arası ziyaretler, Türkiye’nin CENTO üyeliği, İKÖ ve FKÖ gibi örgütlerle ilişkilerinin yanı sıra Türkiye’nin Arap-İsrail Savaşları karşısındaki tutumunu kapsamaktadır. Türkiye bu dönemde bölge ülkeleriyle ve CENTO, İKÖ ve FKÖ gibi örgütlerle diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve Arap-İsrail Savaşları’nda Arap ülkelerinden yana politikalar izlemiştir. Bu çalışma Cumhuriyet Senatosu tutanakları ışığında bu başlıkları kronolojik olarak incelemektedir. Çalışmanın en temel çıkarımı ise Türkiye’nin bu dönemdeki Ortadoğu siyasetinin senato üyeleri tarafından ana hatlarıyla desteklendiği fakat yönetsel olarak hükümetlere yer yer ağır eleştirilerin de yapıldığıdır. Sonuç olarak 1960’lı ve 1970’li yılların siyasi ve ideolojik kutuplaşma ortamının senatodaki dış politika tartışmalarına çok fazla yansımadağı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Senatosu, Türkiye, Ortadoğu, Soğuk Savaş, Darbe.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler,
(e-posta: ikasapsaracoglu@aydin.edu.tr), (Orcid: 0000-0003-4786-6592).

TURKIYE'S MIDDLE EAST POLICY IN THE DEBATES OF THE REPUBLICAN SENATE (1961-1980)

Abstract

The Republican Senate is one of the most critical institutions in Turkish politics and bureaucracy in the inter-coup period. The Senate had an eclectic structure bringing the elected and appointed members together. Senate members originated from the military made this institution a tool of military tutelage. Political, economic and social developments in the country as well as foreign policy were discussed by the members of the senate. Main topics in foreign policy debates were Turkish-American relations, Cyprus Problem and Türkiye's membership to the Common Market. In addition, Türkiye's Middle East policy was discussed in the senate in detail. Political relations included the development of diplomatic relations and bilateral visits between countries, Türkiye's membership to CENTO, Türkiye's relations with the ICO and PLO as well as Türkiye's approach to the Arab-Israeli Wars. In this period, Türkiye tried to develop relations with the regional states and organizations and supported the Arab states in two wars. This study analyzes these developments on the basis of the archives of the Republican Senate chronologically and concludes that Türkiye's Middle East policy was generally supported, but sometimes criticized for the methods used to conduct these policies by the members of the senate. However, the political and ideological polarization in this period did not have serious impact on the foreign policy debates in the parliament.

Keywords: *Republican Senate, Türkiye, Middle East, Cold War, Military intervention.*

Giriş

27 Mayıs 1960 darbesi on yıllık Demokrat Parti (DP) iktidarını sona erdiren ve Türkiye'de darbeler dönemini başlatan önemli bir kırılma noktasıdır.¹ Darbe sonrası dönemde yeni bir anayasa yapılmış ve bu anayasa ile birlikte pek çok yeni kurum devlet sisteminin içine yerleştirilmiştir. Bu kurumlardan bir tanesi de 12 Eylül darbesine kadar varlığını sürdürecektir olan Cumhuriyet Senatosu'dur. Kuruculara göre Cumhuriyet Senatosu'nun kurulmasının en temel sebebi yasamanın daha etkin işlemlerini sağlamaktır. 1961 Anayasası'nda yer alan bu kurum ile birlikte parti politikalarının ülkenin bazı kesimleri üzerindeki olası olumsuz sonuçların ortadan kaldırılması, hükümet politikalarının bir üst organ tarafından tartışılarak daha mükemmel hale getirilmesi amaçlanmıştır.² Esas itibarıyla Cumhuriyet Senatosu'nun varlığı ile 1950'li yıllarda DP'nin çoğulculuk yerine çoğunluğa dayanan sistemden kaynaklanan baskıcı ve yanlış politikalarının yeniden yaşanmasının engellenmeye çalışıldığı söylenebilir. 1961 Anayasası bu bağlamda özgürlükçü olduğu kadar vesayetçi bir anayasa olarak tarihteki yerini almıştır.

1961 Anayasası'nda yer alan diğer kurumlar gibi devlet işleyişinde önemli bir yere sahip olan Cumhuriyet Senatosu eklektik bir yapıya sahip olmuştur. Üyelerinin büyük bir kısmı düzenli olarak yapılan seçimlerle partilerin aday gösterdiği kişilerden seçilmesine rağmen Milli Birlik Komitesi (MBK) üyeleri ve eski cumhurbaşkanları senatonun tabii (doğal) üyeleri olarak yer almıştır. Buna ek olarak, cumhurbaşkanına senato üyelerini atayabileceği bir kontenjan ayrılmıştır. Diğer bir deyişle Cumhuriyet Senatosu üç gruptan oluşmuştur: seçimle gelen üyeler, tabii üyeler ve cumhurbaşkanı kontenjanından gelen üyeler. 1961 ve 1980 yılları arasında 1961, 1964, 1966, 1968, 1973, 1975, 1977 ve 1979 yıllarında Senato seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde 1977 yılı hariç Adalet Partisi (AP)'nin bariz üstünlüğü göze çarpmaktadır. 1977 yılında yapılan seçimlerde ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) senatoda sayısal üstünlüğü ele geçirmiştir. AP ve CHP haricinde Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) (1969 yılından itibaren Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) (önce Güven Partisi, ardından Milli Güven Partisi ve sonrasında CGP), Milli Selamet Partisi (MSP) ve

1 İki darbe arası dönemde yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bakınız, Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2022), 147-213; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 279-316; Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 61-321.

2 Tunca Özgişi, "Türk Parlamentosu Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri", *Türkiyat Mecmuası* 21 (Güz 2011): 299-300.

Demokratik Parti (DP) senatoya üye gönderen partiler olmuştur.³ Cumhuriyet Senatosu 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kapatılmış ve Türkiye’de devam etmekte olan çift meclisli parlamento sistemi sona ermiştir.

Türk siyasal sisteminde yaklaşık yirmi yıl boyunca faaliyet göstermiş olmasına rağmen Cumhuriyet Senatosu hakkında yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yapılan sayılı çalışma da senatonun yapısına, üyelerine, anayasal dayanaklarına ve iç siyasete etkilerine odaklanmıştır. Bu çalışmada ise senatoda Türkiye’nin Ortadoğu politikaları üzerine yapılan tartışmalar analiz edilmeye çalışılacaktır. Türkiye’nin dış politikasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkilerin, Kıbrıs Sorunu’nun ve Ortak Pazar üyeliği tartışmalarının baskın olduğu bir dönemde Ortadoğu’da da önemli gelişmeler yaşanmış ve Türkiye’yi yöneten hükümetler özellikle 1964 yılındaki Johnson Mektubu’nun ardından Ortadoğu ülkeleriyle ve özellikle Arap devletleriyle ilişkileri geliştirmeye önem vermişlerdir. Bu çalışma kapsamında Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleriyle olan siyasi ilişkileri Cumhuriyet Senatosu Tutanakları ışığında kronolojik olarak analiz edilmeye çalışılacak ve Türkiye’nin Ortadoğu politikalarının senatodaki yansımaları tartışılacaktır. Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleriyle siyasi ilişkileri diplomatik ilişkiler ve Türkiye ile Arap-İsrail savaşları ve Türkiye başlıkları altında incelenecektir.

1. Ortadoğu Ülkeleriyle Diplomatik İlişkiler

27 Mayıs darbesinden sonra kurulan hükümetler Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiş ve özellikle Johnson Mektubu⁴ sonrası dönemde yaşanan Arap-İsrail Savaşları’nda Arap devletlerinden yana tavır koymuşlardır. Türkiye’nin 1961 ve 1980 yılları arasında Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini, ülkeler arası karşılıklı ziyaretler, CENTO (Central Treaty Organization-Merkezi Anlaşma Örgütü), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile ilişkiler alt başlıkları altında incelemek mümkündür. 27 Mayıs darbesinin ardından kurulan MBK hükümetinin Ortadoğu politikası kapsamında Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirme çabası içinde olduğu görülmektedir ancak bu çaba beklenen sonucu ortaya koymamıştır.⁵ Bunun en önemli örneklerinden biri 1958 yılında Mısır ile Suriye’nin birleşmesi sonucu kurulan Birleşik Arap

3 Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri*, 300-302, 310.

4 Türk-Amerikan İlişkileri bağlamında Kıbrıs Sorunu ve Johnson Mektubu hakkında kapsamlı bilgi için bakınız, Fahir Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2022), 250-251; Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2016), 303-321; Hazal Papuççular, *Cumhuriyet’in Dış Politikası: Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 164-171.

5 Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler,” *Türk Dış Politikası c.1*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 785; Hasan Duran ve Ahmet Karaca, “1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Dergisi* 14, 1 (2013): 127.

Cumhuriyeti'nden 1961 yılında Suriye'nin ayrılması sonucunda Türkiye'nin bu kararı tanımış olmasıdır. Suriye'nin Mısır'dan bağımsızlığının Türkiye tarafından tanınması sonucunda Mısır Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir.⁶

Türkiye'nin Ortadoğu'da özellikle Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkilerinin en çok gelişim kaydettiği dönem 1965 yılında iktidara gelen AP dönemidir. Sağcı bir iktidar olan AP hükümeti, programında Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeyi dış politika hedeflerinden biri olarak belirtmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin diplomatik ilişkilerinin gelişmeye başladığı ilk ülke Irak olmuştur. Irak Başbakanı Ankara'yı ziyaret etmiş ve Kıbrıs sorununda Türkiye'yi desteklediklerini açıklamıştır. Yine aynı dönemde Mısır ile bir ticaret anlaşması imzalanmış, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Tunus'u ziyaret etmiş ve Suudi Arabistan Kralı Türkiye'ye gelmiştir. 1967 yılında Ankara'da yapılan bir büyükelçiler toplantısında Türkiye'nin tüm Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi, Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmaması ve Arap dünyasına zarar verecek anlaşmalara katılmaması kararları alınmıştır. Yine aynı yıl Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Mısır'ı ziyaret etmiş ve Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır ile görüşmüş ve bu görüşmede Nasır Türkiye'nin Mısır aleyhinde uyguladığı politikalarından rahatsızlık duyduğunu Çağlayangil'e iletmiştir.⁷

12 Mart (1971) muhtırası ile Süleyman Demirel'in başbakanlıktan istifa etmesinin ardından kurulan teknokrat hükümetleri döneminde Türkiye özellikle haşhaş ve komünizmle mücadele konularında ABD ile daha uyumlu politikalar izlemiştir. Bu durum Türkiye'nin özellikle Arap ülkeleriyle ilişkilerinin gelişimini kesintiye uğratmıştır. 1973 seçimleriyle birlikte yeniden demokratik düzene dönülmesi sonucunda kurulan hükümetlerle birlikte ise Türkiye Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini yeniden geliştirme fırsatı bulmuştur. İlişkilerin gelişmesinde Ortadoğu'da meydana gelen gelişmelerin de rolü olmuştur. Özellikle Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır'ın ölümünün ardından iktidara gelen Enver Sedat'ın ABD ve İsrail ile yakın ilişkiler kurma çabası, Türkiye-Mısır ilişkilerinin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. 1970'li yılların özellikle ikinci yarısında Irak'ın SSCB ile yakınlaşması ve Suriye'nin Türkiye'den giden solcuların ülkesindeki kamplarda silahlı eğitim

6 İlter Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, (İstanbul: BİLGESAM Yayınları, 2010), 14; Fırat ve Kürkçüoğlu, *Arap Devletleriyle İlişkiler*, 786.

7 Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, 15. Bu görüşmede Nasır'ın Çağlayangil'e iletmiş rahatsızlığın temelinde Türkiye'nin 1950'li yıllarda izlediği Batı yanlısı dış politikanın bulunduğu belirtilmelidir. Bu dönemde Türkiye, Arap milliyetçiliğinin lider ülkesi Mısır'ın itirazlarına ve tepkisine rağmen Batılı devletler ile hareket etmiş ve bunun sonucunda 1955 yılında İngiltere, Pakistan ve İran ile birlikte Bağdat Pakti'nde yer almıştır. Ayrıca Türkiye bu dönemde SSCB ile ilişkilerini geliştiren Mısır'ın politikalarına da tepki göstermiş ve bu politikaların komünizmin ve SSCB'nin Ortadoğu'ya yayılmasına yol açtığını öne sürmüştür. Bu bağlamda Türkiye, 1957 yılında Mısır'la birlikte hareket eden Suriye ile savaşın eşğine gelmiş ve karşılıklı diplomatik çabalarla kriz çözülmüştür.

almasına izin vermesi Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde olumsuz bir rol oynamıştır.⁸

İki darbe arası dönemde Türkiye'nin bölgedeki politikasının bir diğer bileşeni de CENTO'dur. 1955 yılında Türkiye ile Irak arasında kurulan ve daha sonrasında İran, Pakistan ve İngiltere'nin katılımıyla üye sayısı artan Bağdat Paktı, 1958 yılının Temmuz ayında Irak'ta meydana gelen darbe sonrasında Irak'ta yeni kurulan cumhuriyet hükümetinin pakttan ayrılması sonrasında CENTO'ya dönüşmüştür.⁹ CENTO'nun merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşınmış ve örgüt 1979 yılına kadar burada faaliyetlerine devam etmiştir. Her ne kadar etkisiz bir örgüt olsa da Türkiye'nin iki darbe arası dönemdeki dış politika tartışmalarında CENTO'ya atıflar yapıldığı görülmektedir. Özellikle 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren subaylar darbe bildirisinde NATO (North Atlantic Treaty Organization – Kuzey Atlantik Paktı Örgütü) ile birlikte CENTO'ya da bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹⁰ Bu süreçte CENTO özellikle Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki diplomatik ilişkilerin sürdürüldüğü bir platform görevi görmüştür. İlerleyen süreçte bu üç ülke RCD (Regional Cooperation for Development –Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği) örgütünü kurarak ekonomik işbirliği alanında da birlikte hareket etmeyi hedeflemişlerdir.¹¹

CENTO'ya benzer bir biçimde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde rol oynayan bir diğer örgüt de İKÖ olmuştur. İsrail'in 1967 yılında yaşanan Altı Gün Savaşı'nda ele geçirdiği Kudüs'teki Mescid-i Aksa Camisi'nin 1969 yılında kundaklanması sonucunda kurulan örgüte Türkiye kuruluşundan itibaren laiklik ilkesini gerekçe göstererek mesafeli durmuştur.¹² 1970 yılında Cidde'de yapılan İKÖ toplantısına Türkiye, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği düzeyinde katılım kararı almış fakat alınacak kararlara laiklik ilkesine uygun olmaları halinde destek olacağını bildirmiştir. 1970'li yılların özellikle ikinci yarısında Türkiye'nin İKÖ ile ilişkilerinde etkisi olan bir başka gelişme ise FKÖ olmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu 1974 yılında FKÖ'yü Filistin halkının tek yasal temsilcisi olarak tanımış ve 1975 yılında siyonizmi bir ırkçılık türü olarak sınıflandırmıştır. Türkiye her iki kararı da desteklemiş ve FKÖ'nün 1975 yılında Ankara'da bir büro açmasına izin vermiştir. Bunun sonucunda da İKÖ 1977 yılında Trablus'ta

8 Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, 15.

9 CENTO hakkında detaylı bilgi için bakınız, Behçet Kemal Yeşilbursa, "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)", *Middle Eastern Studies* 56, 6 (2020): 854-877.

10 William Hale ve Julian Bharier, "CENTO, R.C.D and the Northern Tier," *Middle Eastern Studies* 8, 2 (1972): 217-219.

11 RCD hakkında detaylı bilgi için bakınız, Behçet Kemal Yeşilbursa, "The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development", *Middle Eastern Studies* 45, 4 (2009): 637-660; Syed Salahuddin Ahmad, "Regional Cooperation for Development", *Pakistan Horizon* 22, 2 (1969): 22-28.

12 Duran ve Karaca, *1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri*, 123; Fırat ve Kürkçüoğlu, *Arap Devletleriyle İlişkiler*, 788; Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, (Ankara: İmge Yayınevi, 2006), 233.

yapılan toplantıda Türkiye'yi Kıbrıs konusunda desteklediğini ilan etmiştir. Mısır'ın 1978 yılında İsrail ile Camp David anlaşmasını imzalamasının ardından Mısır ile ilişkilerini sürdüren Türkiye, Arap ülkelerinin bu anlaşmaya tepki göstermesi üzerine Arap ülkeleriyle birlikte hareket ederek anlaşmayı reddetmiştir.¹³

Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle, CENTO ve İKÖ gibi örgütlerle olan diplomatik ilişkileri senato tartışmalarında önemli yer bulmuştur. Senatonun farklı gruplarına mensup üyeler bu konular hakkındaki görüşlerini detaylı bir biçimde ifade etmişlerdir.

Türkiye 1961-1965 yılları arasında İnönü koalisyon hükümetleri ve Suat Hayri Ürgüplü koalisyon hükümeti tarafından yönetilmiştir. 1962 yılında senatoda yapılan bütçe görüşmelerinde AP Senatörü Fethi Tevetoğlu başta Pakistan, İran, Irak ve Suriye ile Türkiye'nin tarihi ve geleneksel bağlarının bulunduğunu ve bu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu ülkelerle geçmişte var olan düşmanlık hislerinin ortadan kaldırılması ve özellikle ekonomik ve kültürel alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴

1963 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde yine AP adına konuşan Tevetoğlu CENTO'nun Türkiye açısından öneminden bahsederek bu örgütün merkezinin Ankara'da bulunmasını "tarihin tatlı bir tesadüf ve uğuru" olarak nitelendirmiştir. CENTO üyeleri İran ve Pakistan ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduklarını ifade eden AP sözcüsü Türkiye'nin CENTO üyeleri ile askeri, kültürel ve ideolojik çerçevede ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca partisinin Türkiye'nin diğer komşuları Irak ve Suriye ile olduğu kadar Arap dünyasının önemli gücü Mısır ile de ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵ Aynı görüşmelerde YTP adına söz alan Sabahattin Adalı CENTO ittifakı çerçevesinde Türkiye ile İran arasında yapılması planlanan demiryolu ve telefon hatlarının önemine dikkat çekerek İran ve Pakistan gibi ülkelerle sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki çabaları takdirle karşıladıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda Türk hükümetinin Pakistan ile Afganistan arasındaki sorunun çözümünde oynadığı rolü ve Yemen'in iç işlerine müdahale etmeme konusundaki tavrını da desteklemiştir.¹⁶

1964 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde AP adına söz alan Tevetoğlu Türkiye'nin CENTO ittifakı çerçevesindeki ilişkilerine değinerek inşa edilen Trabzon Limanı, Türkiye-İran demir ve karayolları ile Ankara-Karaçi telekomünikasyon ağı projelerinin üye ülkeler arasındaki ilişkileri daha da

13 Duran ve Karaca, *1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri*, 123; Fırat ve Kürkçüoğlu, *Arap Devletleriyle İlişkiler*, 788; Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 233.

14 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), 2, 31, 5.2.1962, 154-155.

15 CSTD, 9, 37, 2.2.1963, 58-60.

16 CSTD, 9, 37, 2.2.1963, 68-69.

geliştireceğine inandıklarını belirtmiştir. Üye ülkelerin parlamentolarında CENTO gruplarının oluşturulmasından da övgüyle bahseden AP sözcüsü üç Müslüman kardeş ülke arasında ilişkilerin her geçen gelişmesinden duydukları memnuniyeti ifade etmiştir. Irak'ın da bir an önce iç sorunlarını çözerek CENTO'daki yerini tekrar almasını umduklarını belirten Tevetoğlu Irak basınında Kıbrıs lehine yapılan yayınlardan da memnuniyet duyduklarını belirtmiştir. Kıbrıs konusunda Ürdün ve Lübnan basınlarında ve Suudi Arabistan'da yapılan lehte yayınlara da değinen AP sözcüsü bu durumun Mısır başta olmak üzere Arap dünyası ile ilişkilerinin bir an önce geliştirilmesi yönünde bir işaret olduğunu vurgulamıştır. İsrail konusunda da ılımlı görüşler öne süren Tevetoğlu bu ülke ile sınıai, zirai ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesini ve Arap-İsrail anlaşmazlığının çözüme kavuşturulmasını temenni ettiklerini belirtmiştir.¹⁷

1965 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde de Ortadoğu önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. MBK Senatörü Ahmet Yıldız İran ve Pakistan ile ilişkilerin geliştirilmesini gönülden desteklediklerini ve bu görüşmelerden olumlu sonuçlar elde edilmesini umduklarını ifade etmiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanan devletlere karşı eski çekimser tutumun aksine daha olumlu bir politika güttüğünü ifade eden Yıldız bundan duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle tarihten gelen kültürel ve dini bağları olduğunu belirten Yıldız bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi için büyük çabalara ihtiyaç olmadığını vurgulamıştır. Bu bağlamda Suudi Arabistan, Lübnan, Irak ve Tunus devletleriyle yapılan karşılıklı ziyaretleri ve bu ziyaretler sırasında ortaya çıkan olumlu havayı takdirle karşıladıklarını söylemiştir. Bölge ülkelerinde Türkiye aleyhinde kişi ve grupların da bulunduğunu ancak genel kamuoyunun Türkiye ile bağları bulunduğunu belirten Yıldız aleyhte yapılan hareketlere önem verilmemesini ve bölge ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesini tavsiye etmiştir.¹⁸ Tabii Senatör Suad Hayri Ürgüplü ise Arap-İsrail anlaşmazlığına değinerek fikirlerini beyan etmiş ve Arap devletleri Kıbrıs aleyhine karar çıkarttıkları halde Türkiye'nin ne yaparsa yapsın bu ülkeleri memnun edemediğini ve bu sebeple Türkiye'nin Arap-İsrail anlaşmazlığında izleyeceği yolu bir an önce netleştirmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁹ Aynı görüşmelerde söz alan AP senatörü Celal Karasapan ise özellikle Arap-İsrail anlaşmazlığı üzerinde durmuş ve Türkiye'nin 1947 yılında Filistin meselesinin çözümünde aleyhte oy kullandığını ve sonrasında yaşanan savaş sonucunda İsrail devletinin kurulmasının ardından ülkesinden ayrılmak zorunda kalan Filistin halkına da yeterince ilgi göstermediğini belirtmiştir. Karasapan ilerleyen süreçte Türkiye'nin Arapların Filistin davasına daha fazla destek vermesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁰

17 CSTD, 18, 37, 4.2.1964, 390,392.

18 CSTD, 24, 36, 1.2.1965, 993-995.

19 CSTD, 24, 36, 1.2.1965, 997.

20 CSTD, 24, 36, 1.2.1965, 1002-1003.

1965 seçimleri ile birlikte AP tek parti hükümeti kurulmuş ve 12 Mart 1971 muhtırasına kadar ülkeyi tek başına yönetmiştir. Bu bağlamda senatoda 1966 yılından itibaren AP dışındaki senatörler muhalefet gruplarına mensup üyeler olmuştur. 1966 yılında yapılan görüşmelerde CHP adına söz alan Esat Mahmut Karakurt özellikle komşu Arap ülkeleriyle dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi gerektiğini belirtmiştir.²¹ MBK adına konuşan Ahmet Yıldız ise bölge ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilebilmesi için Türkiye'nin bu ülkelerdeki temsilcilerinin arttırılması gerektiğini ve bütçede bu kapsamda yapılan artışı onayladıklarını belirtmiştir. Suudi Arabistan ve Irak gibi ülkelerle gelişen ilişkilere de değinen Yıldız bölge ülkelerinde Türkiye lehine duygular besleyen pek çok kişi olduğunu ancak emperyalistlerin yerli işbirlikçilerinin bu duyguların aksine tavır almaya çalıştığını vurgulamıştır. Yıldız'a göre bu politikanın en büyük teşvikçisi ve kazananı Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'dır. Bu nedenle bölge ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. İran ve Pakistan ile ilişkilere de değinen Yıldız Türkiye'nin gerçekçi politikalarla bölgede hatırı sayılır bir devlet olacağına inandıklarını belirtmiştir.²² AP adına söz alan Celal Karasapan da bölge ülkelerinde huzursuzluklar yaşandığını belirterek bölge ülkeleriyle ilişkilerin daha da geliştirilmesi konusunda hükümeti desteklediklerini ifade etmiştir.²³ AP Sentörü Ömer Lütfi Bozcalı da Ortadoğu'da yaptığı geziler sırasında özellikle Irak, Suriye, Ürdün ve Kuveyt'te Türkiye'ye karşı yakınlık gördüğünü özellikle küçük ama zengin bir ülke olan Kuveyt'le ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kuveyt'in yatırım yapacak ülkeler aradığını ifade eden Bozcalı bunu sağlayabilmek adına Türkiye'nin Kuveyt'te temsilcilik açması gerektiğini belirtmiştir.²⁴

1967 bütçe görüşmelerinde Türkiye'nin İran ve Pakistan ile işbirliğine değinen CHP Senatörü Nüvit Yetkin iki ülkenin Türkiye'nin Kıbrıs davasına verdikleri desteğin önemli olduğunu ve iki ülke ile işbirliğinin daha da geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İran ve Pakistan ile ilişkilerin yalnızca hükümetler tarafından idare edilmesinin yeterli olmadığını savunan CHP sözcüsü bu dostluk ve işbirliğinin halklara yansması gerektiğini belirtmiştir. Ortadoğu'nun bu dönemde istikrarsız ve nevrallik bir bölge olduğunu belirten Yetkin bu durumun bölge ülkelerinin az gelişmişliğinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Atatürk döneminde Türkiye'nin Batı'ya yönelmesinin bölge ülkeleriyle Türkiye arasında manevi bir mesafe oluşturduğunu ve bu mesafenin Ortadoğu devletlerinin Türkiye'nin niçin Batı'ya yöneldiğini anlamamalarından kaynaklandığını söyleyen Yetkin bu durumun kısa sürdüğünü ve sonraki dönemde ilişkilerin gelişim gösterdiğini vurgulamıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini desteklediklerini belirten Yetkin

21 CSTD, 33, 44, 7.2.1966, 157.

22 CSTD, 33, 44, 7.2.1966, 158-159, 161, 163.

23 CSTD, 33, 44, 7.2.1966, 164-165, 170.

24 CSTD, 33, 44, 7.2.1966, 172-173.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Kahire ziyaretinden eli boş döndüğünü ancak bunun beklenen bir durum olduğunu öne sürmüştür. Türkiye'nin bölgeye yönelik izlemesi gereken politikanın ise –klasik CHP politikası olarak- bölge sorunlarına karışmamak olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin devrimlerine, laiklik politikasına ve milli birliğine kayıtsız şartsız bağlı kalması gerektiğini belirten CHP sözcüsü bu politikanın bölgedeki muhataplara anlatılması gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle Arap-İsrail anlaşmazlığında arabulucu rolü oynayabilmek için Türkiye'nin taraf tutmaması gerektiğini belirten Yetkin İsrail ile ilişkilerin yeniden geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁵ Görüşmelerde MBK adına konuşan Ahmet Yıldız ise özellikle Türkiye'nin CENTO müttefikleri İran ve Pakistan ile ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini vurgulayarak Arap ülkeleri ile dostlukların geliştirilmesini ancak Araplararası tartışmalara girilmemesi gerektiğini öne sürmüştür.²⁶ Cumhurbaşkanı Kontenjan Senatörü Cevat Açıkalın da Arap-İsrail anlaşmazlığına değinmiş ve bu sorunun büyümesinde dışarıdan desteklenen yıkıcı ve kışkırtıcı faaliyetlerin ve özellikle kaçak silah sevkiyatının rolüne dikkat çekmiştir.²⁷ Mensubu olduğu AP hükümetinin politikasını destekleyen Tevetoğlu da hükümet programına vurgu yapmıştır.²⁸

1968 yılı bütçe görüşmelerinin Ortadoğu tartışmaları 1967 yılında İsrail ile Arap ülkeleri arasında meydana gelen Altı Gün Savaşı çerçevesinde olmuştur. 1969 yılında ise CHP Senatörü Hıfzı Oğuz Bekata AP hükümetinin programında “bütün Asya ve Afrika ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılacaktır” denmesine rağmen bu alanda önemli bir gelişme kaydedilmediği ileri sürmüştür. İsrail'in bile özellikle Afrika ülkeleriyle Türkiye'den daha iyi ilişkilere sahip olduğunu ifade ederek hükümetten bu konuda bir açıklama beklemediklerini ifade etmiştir.²⁹

1970 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde MBK grubu üyesi Ahmet Yıldız ise AP hükümetinin Ortadoğu politikasını sert bir şekilde eleştirmiş ayrıca Ortadoğu karışıklığının arkasında emperyalistlerin olduğunu, Mısır ve Suriye gibi devletlerin Türkiye karşıtlığının bu ülkelere de zarar verdiğini ve Ortadoğu'yu birbirine düşürdüğünü ifade etmiştir. Türkiye'nin Arap komşularının bu oyunlara gelmemesi gerektiğini belirten MBK sözcüsü Türkiye'nin Arap ülkelerinin gereksiz tartışmalara düşmemelerine yardım etmesi gerektiğini vurgulamış ve sözlerini İran ve Pakistan ile ilişkilerin gelişiminden duydukları memnuniyeti ifade ederek sonlandırmıştır.³⁰ Aynı görüşmelerde söz alan CHP senatörü Mehmet Hazer Türk-İran sınırında yaşanan kaçakçılık olaylarına ve bu olayların Türkiye üzerinde siyasi ve

25 CSTD, 38, 26, 1.2.1967, 350-352.

26 CSTD, 38, 26, 1.2.1967, 358.

27 CSTD, 38, 26, 1.2.1967, 362.

28 CSTD, 38, 26, 1.2.1967, 370.

29 CSTD, 51, 29, 1.2.1969, 11-12.

30 CSTD, 56-1, 37, 3.2.1970, 263.

ekonomik etkileri olabileceğine dikkat çekerek Dışişleri Bakanı'ndan bu konuda ne gibi önlemler alındığını sormuştur.³¹ Bakan Çağlayangil Hazer'e cevabında kaçakçılığı önlemek için sınır karakollarının sayısının arttırılması, çifte vatandaş olan kişilerden bunlardan birini seçmelerinin talep edilmesi ve ortak su kaynakları konusunda bir anlaşmaya varılması gibi politikaları içeren tedbirlerin alınmasına çalışıldığını ifade etmiştir.³²

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkileri yaklaşık üç yıllık bir aranın ardından Türkiye'nin Ferit Melen koalisyonu tarafından yönetildiği 1973 yılında senato tartışmalarında gündeme gelmiştir. CHP senatörü Mehmet Hazer özellikle İran ve Suriye sınırlarında meydana gelen huzursuzluklar hakkında görüşlerini ifade etmiştir. Türkiye-İran ilişkilerinin iyi bir şekilde ilerlediğini belirten Hazer buna rağmen sınır kaçakçılığı konusunda İran'ın herhangi bir önlem almadığını ifade etmiş ve Dışişleri Bakanı'ndan bu duruma müdahale etmesini talep etmiştir. Suriye sınırında da benzer sorunların yaşandığına dikkat çeken Hazer özellikle İran nezdinde girişimlerde bulunularak bu soruna bir çözüm bulunması gerektiğini vurgulamıştır.³³

Türkiye'nin Bülent Ecevit başbakanlığındaki CHP-MSP koalisyonu tarafından yönetildiği 1974 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde MBK grubu senatörü Ahmet Yıldız Türkiye'nin bölge ülkeleriyle tarihi ve geleneksel bağları bulunduğuna dikkat çekerek bölgede emperyalistlerin oyunlarına karşı dikkatli olunması gerektiğinin bir kez daha altını çizmiştir. İran, Afganistan, Pakistan ve Bangladeş'le gelişen ilişkileri takdirle karşıladıklarını belirten Yıldız gelişmiş ülkelerin bölgeye dönük yeni planlarının Türkiye'nin bölge politikalarının da gözden geçirilmesini gerektirdiğini ifade etmiştir.³⁴ Aynı görüşmelerde söz alan AP senatörü Hüsnü Dikeçligil Ortadoğu'da başarılı politikalar sürdürebilmek için bölgenin iyi tanınması gerektiğini belirterek bu dönemde Arap ülkelerinden ekonomik yardım alma çabalarını eleştirmiştir. Dikeçligil'e göre Arap ülkeleri Türkiye'yi iyi tanımakta ve takip etmektedirler. Dolayısıyla Türkiye'de bu dönemde yaşanan politik, ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle bu ülkelerin Türkiye'ye finansal yardım sağlamasına imkân yoktur ve hükümetlerin bu yöndeki çabaları başarısız olmaya mahkûmdur.³⁵

Türkiye'nin Sadi Irmak hükümeti tarafından yönetildiği 1975 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde MBK grubu adına söz alan Ahmet Yıldız CENTO'nun etkin olmamasına karşın RCD'nin üye ülkeler Türkiye, İran ve Pakistan'a yararlar sağlamaya başladığını ifade etmiştir. Yıldız'ın dikkat çeken sözleri önceki yıllarda yapılan görüşmelerde belirttiği gibi Ortadoğu

31 CSTD, 56-1, 37, 3.2.1970, 272.

32 CSTD, 56-1, 37, 3.2.1970, 291.

33 CSTD, 9, 28, 6.2.1973, 204.

34 CSTD, 15, 59, 9.5.1974, 300.

35 CSTD, 15, 59, 9.5.1974, 310-311.

devletlerinin emperyalist oyunlarına karşı dikkatli olmaları gerektiğidir. Yıldız'a göre Arap ülkeleri ile tarihte yaşanan sorunlar artık görmezden gelinmeli ve yeni bir kardeşlik ve işbirliği ortamı sağlanmalıdır. Libya, Cezayir ve Irak gibi ülkelerle gelişen ve gelişmekte olan ilişkiler de Yıldız tarafından takdirle karşılanmıştır. Yıldız'a göre Mısır'ın daha öncesinde ABD ile uyumlu olan politikalarını Sovyetler Birliği ile uyumlu hale getirmesi ise Türkiye tarafından dikkatle takip edilmelidir.³⁶

Türkiye 1975-1977 yılları arasında Demirel başbakanlığındaki I. Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti tarafından yönetilmiştir. 1976 yılındaki bütçe görüşmelerde MBK grubu adına söz alan Selahattin Özgür CENTO'nun çeşitli sebeplerle verimli bir örgüt haline gelememesini eleştirmiş Libya, Irak, Suriye, Kuveyt, Mısır ve Suudi Arabistan gibi Arap ülkeleriyle daha somut işbirliği yapılması gerektiğini vurgulamıştır.³⁷ Bağımsız Senatör İsmail İlhan da Mısır ile ilişkilerin Enver Sedat döneminde gelişme eğilimi içinde olduğunu ancak bu konuda dikkatli olması gerektiğini belirtmiştir. Enver Sedat'ın Kıbrıs konusunda Türkiye'nin aleyhinde beyanatlarda bulunmasından dolayı Mısır ile ilişkiler gözden geçirilecekse Kıbrıs konusunda Türkiye'nin yanında olan ve Mısır ile ilişkileri kötü olan ülkeler de mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Libya-Türkiye ilişkilerinin gelişimini de takdirle karşılayan İlhan bu durumun Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin Türkiye için önemini ortaya koyduğunu vurgulamıştır. Ayrıca İKÖ'nün yedinci toplantısının Türkiye'de yapılması İlhan açısından Türkiye'nin bir başarısıdır.³⁸

1977 bütçe görüşmelerinde MBK grubu adına söz alan Sami Küçük 1976 yılında İstanbul'da yapılan İKÖ Dışişleri Bakanları toplantısı sonuç bildirisinde Kıbrıs konusunda Türk tezlerine destek açıklaması yapılmış olmasına rağmen aynı yıl Sri Lanka'nın başkenti Colombo'da yapılan Bağlantısız Ülkeler Toplantısı'nda Kıbrıs'ın Makarios tarafından temsil edilmesine izin verildiğini belirtmiştir. Küçük'e göre bu durumun sebebi İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan ilerici devletlerin tutucu yöneticiler tarafından yönetilmeleridir. Bunun sonucunda da Küçük Türkiye'nin bu devletlere sanıldığı ölçüde açılım sağlayamayacağını öne sürmüştür.³⁹ Yine aynı görüşmelerde söz alan Cumhurbaşkanı kontenjanı senatörü ve eski başbakan Nihat Erim hükümette bağlantısız ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi konusunda bir eğilim olduğunu ancak bu ülkelerle dinsel bağları kullanarak geliştirilecek ilişkilerin Türkiye'nin laiklik ilkesine zarar vermemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁰ CHP senatörü Uğur Alacakaptan ise dönemin MC hükümetinin Ortadoğu politikasını sert bir şekilde eleştirmiş ve Müslüman Arap ülkeleriyle ilişkilerin "iflasın eşiğinde" olduğunu öne

36 CSTD, 19, 29, 8.2.1975, 365.

37 CSTD, 26, 37, 9.2.1976, 398.

38 CSTD, 26, 37, 9.2.1976, 401.

39 CSTD, 30, 16, 6.2.1977, 577.

40 CSTD, 30, 16, 6.2.1977, 585.

sürmüştür. Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in bir önceki yıl Körfez ülkelerine yaptığı ziyaretlerin masraflı ve başarısız olduğunu öne süren CHP sözcüsü bu ziyaretlerin hiçbir işe yaramadığının Kıbrıs'ın Makarios tarafından temsil edildiği Sri Lanka'nın başkenti Colombo'da düzenlenen Bağlantısız Ülkeler Konferansı'nda ortaya çıktığını belirterek MBK üyesi Sami Küçük'ün iddialarını desteklemiştir. Alacakaptan Dışişleri Bakanı Çağlayangil'i de eleştirerek bakanın esnek dış politika ilkelerinin Türkiye'ye sağlıklı dış ilişkiler hazırlamaya yetmediğini öne sürmüştür. CHP sözcüsüne göre Ortadoğu ve Arap ülkeleri nezdinde Türkiye'nin dostluk yerine düşmanlığa hedef olmasının sebebi Ortadoğu'da büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemde devleti yöneten MC hükümetinin emperyalizmin bir sonucu olan "dış politikasızlık" uygulamalarıdır. Diğer bir deyişle MC hükümetinin bölgeye yönelik açık ve belirli bir politika üretememiş olmasıdır. Bunun sonucunda da MC hükümetinin Filistin politikasında görüldüğü üzere Türkiye bölgede saygınlığını yitirmiştir. Alacakaptan sözlerini CHP'nin tutarsız ve saygınlıktan uzak politikalar sürdüren MC hükümetine güvenmediğini ve başkalarının da güvенеbileceğini düşünmediğini ifade ederek noktalamıştır.⁴¹

Türkiye 1978-1979 yıllarında Ecevit başbakanlığındaki CHP-CGP-DP koalisyonu tarafından yönetilmiştir. 1978 yılında yapılan görüşmelerde CHP sözcüsü Ziya Gökalp Mülayim Alacakaptan'a benzer görüşler öne sürerek MC hükümetini sert bir şekilde eleştirmiştir. MC hükümetlerinin belirli bir Ortadoğu politikası olmadığını ifade eden Mülayim özellikle komşu ülkelerle sürdürülen ilişkilerin ve Filistin politikasının değişen koşullara uygun olmayan "bayatlamış" politikalar olduğunu öne sürmüştür. MC hükümetinin kendi içinde de uyum olmadığını belirten CHP sözcüsü Ortadoğu ülkelerini ziyaret eden koalisyon ortağı parti temsilcilerinin dönüşte birbirlerini suçladıklarını belirterek hükümetin sorumsuzca ve gayri ciddi bir biçimde hareket ettiğini öne sürmüştür. Programında Müslüman ülkelerle ilişkileri geliştireceği sözünü veren MC hükümetinin Mısır, Irak, Kuveyt gibi bölge ülkelerine büyükelçi dahi atayamadığını vurgulamıştır.⁴² Aynı görüşmelerde konuşan Bağımsız Senatör İsmail İlhan Türk hükümetlerinin 1960'lı yılların ortalarına kadar yanlış Ortadoğu politikaları izlediğini ve bölgeyi ihmal ettiklerini öne sürmüştür. Bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirttikten sonra Arap ülkeleri arasındaki sorunlarda Türkiye'nin taraf tutmaması gerektiğini ifade etmiştir. İlhan Kudüs dâhil Filistin davasını desteklediğini belirtirken İsrail'in 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı'ndan önceki sınırlarına dönmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴³

1979 yılında yapılan görüşmelerde söz alan Cumhurbaşkanı kontenjani senatörü, İsmet İnönü'nün damadı ve gazeteci Metin Toker,

41 CSTD, 16, 31, 6.2.1977, 573-575.

42 CSTD, 36, 30, 12.2.1978, 306-307.

43 CSTD, 36, 30, 12.2.1978, 312.

Türkiye'nin Müslüman ülkelerle ve gelişmekte olan Müslüman ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme şansının bulunduğunu, aynı zamanda hükümetin Afrika ülkelerine de açılma siyaseti gütmemesinin olumlu bir gelişme olduğunu vurgulamıştır. Toker'e göre bu tarz bir açılım emperyalist niyetlerle değil Türkiye'nin olanakları dâhilinde bu ülkelere sağlayacağı teknik destek yoluyla gerçekleşmelidir ancak bütçede bu tarz destekler için ayrılan bütçenin oldukça düşük olması Toker tarafından eleştirilmiştir.⁴⁴ Aynı yıl Ortadoğu'da önemli gelişmeler yaşanmış, Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiş ve İran'da Humeyni Devrimi yaşanmıştır. Bu gelişmeler 1980 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde yer almıştır.

Türkiye'nin Demirel başbakanlığındaki azınlık hükümeti tarafından yönetildiği 1980 yılı görüşmelerinde AP sözcüsü Oral Karaosmanoğlu Afganistan'ın işgali sonrasında Pakistan'ın başkenti İslamabat'ta toplanan Müslüman ülkelerin Afgan halkı ile dayanışmalarını açık bir şekilde gösterdiklerini ifade etmiş ve dönemin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmek'in toplantıda yaptığı konuşmadan övgüyle bahsetmiştir. AP sözcüsüne göre AP hükümeti Sovyetler Birliği'nin işgali karşısında dirayetli bir duruş sergilemiş fakat sonrasında basında çıkan bazı haberler bu politikaya zarar vermiştir. Karaosmanoğlu Türkiye'nin Müslüman ülkeler arasında önemli ve saygın bir yeri olduğunu belirterek bu ülkelerin desteği sayesinde Türkiye'nin dış politikada daha da başarılı olacağını öne sürmüştür.⁴⁵ Aynı görüşmelerde MBK grubu adına konuşan Ahmet Yıldız da önceki yıllarda yaptığı konuşmalara benzer bir biçimde bölgedeki emperyalist politikalara dikkat çekmiş ve Türkiye'nin eski düşmanlıkları bir yana bırakarak Türkiye'ye yakın davranan ilerici Arap devletlerine ve FKÖ'ye destek olması gerektiğini vurgulamıştır. FKÖ'nün Ankara'da temsilciliği bulunmasından da övgüyle bahseden Yıldız Türkiye'nin NATO ve Batı'nın Ortadoğu'daki jandarmalığını yapmak yerine dinsel ve kültürel bağları bulunan bölge halklarıyla daha güçlü ilişkiler kurması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁶

Özetlemek gerekirse, Türkiye'nin 1960 ve 1980 yılları arasında Ortadoğu ülkeleriyle diplomatik ilişkileri, CENTO, İKÖ ve FKÖ gibi örgütlerle ilişkileri Cumhuriyet Senatosu'nda her yıl yapılan bütçe görüşmelerinde detaylı bir şekilde ele alınmış ve tartışılmıştır. Bu görüşmelerde ortaya çıkan hava hükümetlerin bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirme çabalarının, karşılıklı ziyaretlerin ve örgütlerle ilişkilerinin ana hatlarıyla desteklendiği yönündedir. Türkiye'de 1960'lı yılların sonundan itibaren artan sağ-sol kutuplaşmasının özellikle 1970'li yılların sonuna kadar senatodaki tartışmalara önemli bir yansıması olmadığı söylenebilir. Ancak, iktidarın AP ile CHP, diğer bir deyişle, Demirel ve Ecevit hükümetleri arasında sürekli gidip geldiği bir dönemde

44 CSTD, 41, 37, 7.2.1979, 601.

45 CSTD, 46, 19, 10.2.1980, 229.

46 CSTD, 46, 35, 10.2.1980, 246-247.

yaşanan kutuplaşma 1977 yılı örneğinde olduğu gibi az da olsa tartışmaların ve eleştirilerin seyrini etkilemiştir. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ve bölgedeki örgütlerle diplomatik ilişkilerinin yanı sıra 1967 ve 1973 yıllarında yaşanan Arap-İsrail Savaşları da senato tartışmalarının Ortadoğu başlığı altındaki önemli konulardan biri olmuştur.

2. Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye (1967-1973)

Arap-İsrail ilişkilerindeki ilk kırılma noktası 1948 yılında İsrail devletinin kurulması olmuştur. Bundan sonraki süreçte Ortadoğu'yu şekillendiren en önemli gelişmelerden biri Arap-İsrail anlaşmazlığı ve savaşlarıdır. Bu gelişmeler bağlamında Türkiye İsrail'i ilk tanıyan Müslüman ülkelerden biri olmuştur. DP döneminde ise Amerikan merkezli Ortadoğu politikası Türkiye'yi Arap devletlerinden, Irak hariç, uzaklaştırırken İsrail ile yakınlaştırmış fakat iki ülke arasındaki ilişkiler on yıl boyunca gizli bir şekilde yürütülmüştür. Her ne kadar İsrail'in Süveyş Krizi (1956) sonrasında İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Mısır'a saldırması üzerine Türkiye Tel Aviv'deki büyükelçisini çekmişse de iki ülkenin ekonomik ve askeri ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan Çevre İttifakı, diğer adıyla Hayalet Paketi, 1958 yılında imzalanmıştır.⁴⁷

27 Mayıs darbesinden sonraki dönemde ise Türkiye dış politikada, Ortadoğu özelinde, daha Arap yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Meydana gelen bu politika değişikliğinin en önemli sebebi ise; Kıbrıs sorunu çerçevesinde Türk-Amerikan ilişkilerine darbe vuran Johnson Mektubu olmuştur. 1967 yılına gelindiğinde Suriye ile İsrail arasındaki sınır çatışmalarına tepki gösteren Mısır Cumhurbaşkanı Nasır, Sina Yarımadası'nda bulunan BM kuvvetlerinin çekilmesini talep etmiştir. Bu durumun İsrail'in Mısır'a saldırmasının önündeki engelleri kaldıracağını öngören AP tek parti hükümetinin başbakanı Demirel Nasır'a İsrail ile girilecek olası bir savaşın Mısır için ağır sonuçlara neden olacağını bildirmiştir. Buna rağmen tavrını değiştirmeyen Nasır İsrail sınırına 100.000 asker yığarak Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapatmıştır. Bu gelişmeler üzerine İsrail 5 Haziran 1967'de Mısır'a karşı bir saldırıya geçmiş Ürdün ve Suriye de Mısır'ın yanında yer almıştır. Altı gün süren savaşın sonunda İsrail Sina Yarımadası'nı, Gazze'yi, Batı Şeria'yı ve Doğu Kudüs'ü ele geçirmiştir.⁴⁸ 22 Haziran 1967'de BM'de yapılan toplantıda konuşan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'nin kuvvete başvurarak toprak kazanılmasını kabul etmeyeceğini belirtmiş ve İsrail'in 5 Haziran 1967'den önce elinde bulundurduğu sınırlara

47 Ofra Bengio, *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, (İstanbul: Erguvan Yayınevi, 2009), 59-109. "Çevre İttifakı" veya "Hayalet İttifakı" olarak bilinen anlaşma Türkiye ile İsrail arasında 1958 yılında imzalanan ve iki ülke arasında siyasi, askeri ve ekonomik iş birliğinin geliştirilmesini öngören bir belgedir.

48 Haluk Gerger, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2012), 269-271.

çekilmesini isteyen Arap ülkelerini desteklemiştir. Bu destek Türkiye'nin Arap ülkeleri nezdindeki imajına olumlu bir katkı yapmıştır.⁴⁹ BM nezdinde Arapları destekleyen Türkiye aynı zamanda ABD'nin İsrail'e yardım etmesine engel olabilmek için Türkiye'deki Amerikan üslerini Araplar aleyhine kullandırtmayacağını ilan etmiş, Arap ülkelere gıda ve giyecek yardımında bulunmuş ve uluslararası alanda Arap ülkelerini desteklemeye devam etmiştir.⁵⁰

Savaşın ardından Arap yanlısı politikasını sürdüren AP hükümeti Arap-İsrail çatışmasını görüşmek ve sonraki dönemin Ortadoğu politikasını belirlemek amacıyla Ortadoğu ülkelerinde görev yapan büyükelçileri 20-24 Ekim 1967 tarihleri arasında Ankara'da toplamış ve Arap ülkelere desteğini yinelemiştir. Aynı zamanda ABD'nin, Türkiye'deki üslerini kullanarak İsrail'e destek olma taleplerini geri çevirmiştir.⁵¹ Altı Gün Savaşı'nın ardından bir süreliğine durgunluk sürecine giren Arap-İsrail çatışması, 1973 yılında yaşanan Yom Kippur Savaşı'yla yeniden canlanmıştır. Naim Talu başbakanlığındaki AP-CGP-MGP koalisyon hükümeti bu savaşta yine Araplarla birlikte hareket etmiş ve ABD'nin İsrail'e yardım etmek amacıyla Türkiye'deki üslerini kullanmasına izin vermemiştir. Buna ek olarak, Arap ülkelere yardım taşıyan Sovyet uçaklarının Türkiye hava sahasını kullanmasına da izin vermiştir. Arap ülkeleri de savaşta verilen bu destek karşılığında OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries – Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği) krizinden sonra koydukları petrol ihracı kısıtlamalarından Türkiye'nin muaf tutulacağını açıklamışlardır.⁵² Arap-İsrail anlaşmazlığı ve savaşları sırasında Türk hükümetlerinin uyguladığı politikalar senato görüşmelerinde ele alınmış ve ana hatlarıyla bu politikalar senato üyeleri tarafından desteklenmiştir.

1968 yılında yapılan görüşmelerde CHP adına söz alan Nüvit Yetkin konuşmasında Ortadoğu'da meydana gelen krizlere ve Arap-İsrail Savaşı'na değindikten sonra Türkiye'nin bu savaşta taraf tutmaması ve büyük devletler arasındaki bir ihtilafa da taraf olmaması gerektiğini belirtmiştir. Ortadoğu'da yaşanan krizlerin büyük güçlerin mücadelesi olduğunu ifade eden Yetkin, Türkiye'nin NATO'dan çıkması yönündeki kamuoyu baskısına rağmen NATO'da kalmasını ve Sovyetler Birliği ile de iyi ilişkiler kurmasını tavsiye

49 Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, 16; Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası 1945-1970*, (Ankara: Barış Kitap, 1972), 163-167.

50 Bayram Sinkaya, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", *Adam Akademi* 11, 1 (2011): 85; William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003), 177.

51 Fırat ve Kürkçüoğlu, *Arap Devletleriyle İlişkiler*, 786-787; Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası c.1*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 796-798; Duran ve Karaca, *1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri*, 130.

52 Yom Kippur Savaşı ile ilgili daha fazla bilgi için Gerger, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, 351-353; Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017), 311-341.

etmiştir. CHP sözcüsü Türkiye'nin Arap devletleri ile olduğu kadar İsrail ile de ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini ifade ederek bölgede her ülkeye emniyet veren bir politika güdülmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵³ Aynı görüşmelerde AP grubu adına konuşan Cemal Tarlan ise Arap-İsrail savaşında Türkiye'nin Arap devletleriyle birlikte hareket etmesini desteklediklerini ifade ederek bu politikanın barışa hizmet ettiğini ve diğer devletler tarafından da prensip olarak kabul edildiğini öne sürmüştür.⁵⁴

Arap-İsrail anlaşmazlığı ve Türkiye'nin bu anlaşmazlığa dönük politikası 1969 yılında yapılan görüşmelerde de gündeme gelmiştir. CHP adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata Arap-İsrail anlaşmazlığının bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp ABD ile Sovyetler Birliği arasında bir güç mücadelesine dönüştüğünü belirtmiştir. Bekata ayrıca Türkiye'nin tutumunun "barış isteyen, ihtilâfların barış içinde hallini arzulayan, iyi niyetli, tarafsız bir devlet olduğu kanaatini taraflara veren" bir tutum olması ve Türkiye'nin olaylara karışmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁵ Aynı görüşmelerde GP adına söz alan Fehmi Alpaslan da hükümetin politikasını desteklemiş ve anlaşmazlığın bölgesel olmaktan çıkıp büyük devletlerin mücadelesi haline geldiğini vurgulamıştır.⁵⁶

Arap-İsrail anlaşmazlığı ilerleyen yıllarda da bütçe tartışmalarının önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. 1970 yılında yapılan görüşmelerde CHP adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata Arap-İsrail anlaşmazlığının dinamiklerini analiz ettiği konuşmasında bir yıl önceki konuşmasında olduğu gibi Türkiye'nin ağır başlı ve tarafsız bir politika gütmemesini tavsiye etmiştir. Türkiye'nin haklı olduğu yerlerde Arapları destekleyebileceğini belirterek yaranma siyasetinin ise onur kırıcı bir davranış olacağını belirtmiştir. CHP adına söz alan bir diğer senato üyesi Salih Tanyeri de Bekata'nın tarafsızlık çağrısını yinelemiş ve AP hükümetinin politikasını sert bir şekilde eleştirmiştir.⁵⁷ Aynı görüşmelerde hükümetteki AP adına söz alan Celal Ertuğ hükümetin Arap yanlısı politikalarını desteklediklerini ifade etmiştir.⁵⁸ Cumhurbaşkanı kontenjanı senatörü Kasım Gülek de Arap-İsrail anlaşmazlığında Türkiye'nin tarafsız olması gerektiğini ancak zorla toprak kazanan İsrail'e karşı olmanın da Araplarla birlikte hareket edildiği görüntüsü verdiğini belirterek Türkiye'nin bölgede her iki tarafla da görüşebilecek ve barışa katkı sunabilecek sayılı ülkelerden biri olduğunu vurgulamıştır.⁵⁹

1971 yılında yapılan görüşmelerde GP adına söz alan Sami Turan Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin ve Arap-İsrail anlaşmazlığının

53 CSTD, 45, 31, 8.2.1968, 991-993.

54 CSTD, 45, 31, 8.2.1968, 1005.

55 CSTD, 51, 29, 1.2.1969, 12.

56 CSTD, 51, 29, 1.2.1969, 24.

57 CSTD, 56-1, 37, 3.2.1970, 251; 348-350.

58 CSTD, 56-1, 37, 3.2.1970, 267.

59 CSTD, 56-1, 37, 3.2.1970, 269.

Türkiye'nin Akdeniz ve Ortadoğu'daki güvenliğini tehdit ettiğini belirterek Türk ordusunun güçlendirilmesinin acil bir ihtiyaç haline geldiğini ifade etmiştir.⁶⁰ MBK adına söz alan Ahmet Yıldız hem AP hükümetinin hem de CHP muhalefетinin politikalarını eleştirerek Türkiye'nin bölgede yaşanan olaylar karşısında ne taraf olabileceğini ne de tarafsız kalabileceğini belirtmiştir. Yıldız konuşmasında bölgedeki emperyalist politikalara dikkat çekmiş ve Türkiye'nin bölge politikalarında dikkatli davranması gerektiğini ifade etmiştir. Yıldız'a göre AP hükümetinin Ortadoğu politikasının tek doğru yanı İran ve Pakistan ile ilişkileri geliştirmektir.⁶¹ Aynı görüşmelerde AP adına söz alan Sabahattin Orhon ise hükümetin anlaşmazlık hakkındaki açıklamalarını ve uyguladığı politikaları desteklemiştir. Orhon konuşmasında bu politikaların özellikle Arap devletleri nezdinde Türkiye'ye yarar sağladığını öne sürmüştür.⁶² Cumhurbaşkanı kontenjanı senatörü Kasım Gülek de CHP'nin tavrına benzer şekilde Türkiye'nin tarafsız kalmasının Türkiye'nin ulusal çıkarlarına en uygun yol olduğunu belirtmiştir.⁶³

1972 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Türkiye 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında istifa eden Demirel hükümetinin yerine kurulan Nihat Erim hükümeti tarafından yönetilmektedir. Bu görüşmelerde MGP adına söz alan Sami Turan Arap-İsrail anlaşmazlığının kısa vadede sonuca ulaşamayacağı beklentisini dile getirmiş ve AP hükümetinin izlediği Arap yanlısı politikayı desteklediklerini ifade etmiştir.⁶⁴ Aynı görüşmelerde CHP adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata Arap-İsrail anlaşmazlığında İsrail'in Altı Gün Savaşı ile kazandığı toprakları ilhak etmek istediğini ve ABD'nin İsrail'e savaş uçağı vermeyi kararlaştırması üzerine İsrail'in durumunun daha da sertleştiğini belirtmiştir. CHP sözcüsü konuşmasının devamında bu anlaşmazlıktan özellikle Suriye ve Mısır'a yardım vasıtasıyla Akdeniz'e donanma gönderen ve üsler elde eden Sovyetler Birliği'nin çıkar sağladığını öte yandan Arapların savaş istemediğini öne sürmüştür. Türkiye'nin politikasına da değinen Bekata bölgede yaşanan anlaşmazlıklardan taraf olunmamasını, Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya girmekten kaçınılmasını ve Montreux Anlaşması'na bağlı kalmaya dikkat edilmesini tavsiye etmiştir.⁶⁵ AP grubu adına söz alan Erdoğan Adalı da Türkiye'nin bölgede yapıcı ve basiretli bir politika izlediğini belirterek bu politikaların kalıcı barışa hizmet ettiğini öne sürmüştür.⁶⁶ MBK adına söz alan Ahmet Yıldız bir kez daha emperyalizme vurgu yapmış ve hükümetin politikasına destek vererek Türkiye'yi iradesi dışında oldubittiler karşısında bırakacak durumlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷

60 CSTD, 63-1, 36, 3.2.1971, 354.

61 CSTD, 63-1, 36, 3.2.1971, 359.

62 CSTD, 63-1, 36, 3.2.1971, 365.

63 CSTD, 63-1, 36, 3.2.1971, 373.

64 CSTD, 3, 32, 8.2.1972, 122.

65 CSTD, 3, 32, 8.2.1972, 126-127.

66 CSTD, 3, 32, 8.2.1972, 133.

67 CSTD, 3, 32, 8.2.1972, 142.

1973 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde Türkiye Melen başbakanlığındaki AP-CHP-MGP koalisyonu tarafından yönetilmektedir. Görüşmelerde söz alan CHP sözcüsü Hıfzı Oğuz Bekata Arap-İsrail anlaşmazlığındaki son gelişmeleri analiz ettikten sonra Türkiye'nin bölgede dikkatli bir politika izlemesi gerektiğini ve etkili bir politika yürütecek güce sahip olduğunu belirtmiştir.⁶⁸ MGP adına konuşan Sami Turan da CENTO ve RCD gibi ittifakların önemine vurgu yaparak Arap-İsrail ittifakının çözümünün önündeki engellere, özellikle Sovyetler Birliği'nin Irak ve Suriye ile gelişen ilişkilerine, dikkat çekmiş ve Arap-İsrail anlaşmazlığının dünya barışına zarar verebilecek bir potansiyele sahip olduğunu öne sürmüştür.⁶⁹ Aynı görüşmelerde MBK adına konuşan Ahmet Yıldız Türkiye'nin Ortadoğu'da çok etkin bir rol oynayacak potansiyele sahip olduğunu ve bunun tarihsel ve kültürel kökenlerinin bulunduğunu ifade ederek bir kez daha emperyalizm tehdidinde dikkat çekmiştir. MBK sözcüsü Türkiye'nin İsrail karşıtı ve Arap ülkelerinden yana olan politikasını desteklediklerini beyan etmiş ve geçmişte emperyalizmin sözcülüğünü yapanların mirasının Türk dış politikasından temizlendiğine şahit olduklarını ifade etmiştir.⁷⁰ AP adına konuşan Erdoğan Adalı da AP hükümetinin politikasına benzer olan politikaları diğer bir deyişle Türkiye'nin İsrail'in haksız toprak kazançlarının karşısında olan ve bu konuda Arapları destekleyen politikalarını desteklediklerini ifade etmiştir.⁷¹ Bir başka AP senatörü Hüsnü Dikeçligil de Türkiye'nin Ortadoğu politikasının ve emperyalist güçlerin bölgedeki amaçlarının tarihsel bir özetini yaptığı konuşmasında Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler konusunda Türkiye'nin tarihsel ve önemli bir görevi olduğunu ifade etmiştir.⁷²

1974 yılında yapılan bütçe görüşmeleri sırasında Türkiye Ecevit başbakanlığındaki CHP-MSP koalisyonu tarafından yönetilmektedir. Görüşmeler sırasında AP grubu adına söz alan Kamran İnan Ortadoğu 1973 yılında yaşanan Yom Kippur Savaşı'nın ardından bölgede hassasiyetin devam ettiğini ve Türkiye'nin yaşanan bu gelişmeler karşısında dikkatli hareket etmesi gerektiğini ifade etmiştir. İnan konuşmasında petrol konusuna da değinerek sonraki dönemde petrolün önemli bir belirleyici olacağına dikkat çekmiştir.⁷³ CHP adına söz alan Hıfzı Oğuz Bekata Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin, büyük devletlerin bölgedeki çıkarlarının ve bölge ülkeleriyle ilişkilerinin bir değerlendirmesini yaptığı konuşmasında Ortadoğu'ya kolay kolay barışın gelmeyeceğini belirtmiştir. Bekata konuşmasını AP sözcüsü İnan'a benzer şekilde petrolün önemine ve siyasi gelişmelerdeki etkisine dikkat çekerek tamamlamıştır.⁷⁴

68 CSTD, 9, 28, 6.2.1973, 181.

69 CSTD, 9, 28, 6.2.1973, 183.

70 CSTD, 9, 28, 6.2.1973, 189-190.

71 CSTD, 9, 28, 6.2.1973, 195-196.

72 CSTD, 9, 28, 6.2.1973, 201.

73 CSTD, 15, 59, 9.5.1974, 292, 372.

74 CSTD, 15, 59, 9.5.1974, 305, 350.

1976-1977 yıllarında Türkiye Demirel başbakanlığında kurulmuş olan I. MC Hükümeti tarafından yönetilmektedir. 1976 yılında yapılan görüşmelerde MBK grubu adına söz alan Selahattin Özgür 1973 Arap-İsrail savaşı sonrasında bölgenin kısmi bir ateşkes halinde bulunduğunu ancak Lübnan'da yaşanan Hristiyan-Müslüman çatışmasının önemli bir sorun olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca petrolün bölge ve dünya gelişmelerinde oynadığı role dikkat çekerek Türkiye'nin petrol zengini ülkelerle ekonomik ve teknik konularda ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁵ Aynı görüşmelerde muhalefette bulunan CHP adına söz alan Salih Tanyeri bölgede yaşanan krizlerin etkisinin devam ettiğini belirtmiş MC hükümetinin dış politikasının açıklıktan yoksun ve güven uyandırmayan bir politika olduğunu ifade ederek hükümeti eleştirmiştir. Tanyeri'nin bu eleştirisinin en önemli nedeni Türkiye'nin İsrail'in BM'den çıkarılmasına yönelik İKÖ kararını önce imzaladığı ardından da geri çekildiğine dair iddialar karşısında Dışişleri Bakanlığı'nın bir açıklamada bulunmamış olmasıdır.⁷⁶

1977 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde MBK grubu adına söz alan Sami Küçük Lübnan'da yaşanan çatışmalara ve bu çatışmalara FKÖ'nün katılması sonrasında yaşanan gelişmelere dikkat çekmiştir. Arap-İsrail anlaşması sonrasında da bölgeye barış ve huzurun tam olarak yerleşmediğini belirten Küçük bölgede ortaya çıkan yeni sorunun Filistinli göçmenler olduğunu belirtmiştir. Hükümetin özellikle Lübnan olayları karşısındaki tutumuna da değinen MBK sözcüsü bu sükûnetli ve müdahaleden uzak politikayı desteklediklerini ifade etmiştir.⁷⁷ Görüşmelerde AP adına söz alan Kamran İnan İsrail-Arap anlaşmazlığının sakinleştiği bir dönemde Lübnan'da ortaya çıkan çatışmaların üzücü olduğunu ifade etmiştir. Lübnan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasının önemli olduğunu belirten AP sözcüsü Suriye'nin Lübnan'ın iç işlerine karışmasından ise rahatsızlık duyduklarını vurgulamıştır.⁷⁸

Türkiye 1978-1979 yıllarında Ecevit'in başbakanlığındaki CHP-CGP-DP koalisyonu tarafından yönetilmektedir. 1978 yılında yapılan senato görüşmelerinde MBK adına söz alan Selahattin Özgür de bölgedeki en önemli sorunun Arap-İsrail sorunu olduğunu belirtmiş ve bölgeye barış ve huzurun gelmesi için erken olduğunu ifade etmiştir. Özgür'e göre bölgede sorunun çözümü bağımsız ve egemen bir Filistin devletinin kurulması ve İsrail'in bölgede işgal ettiği topraklardan çekilmesidir.⁷⁹ Görüşmelerde AP adına söz alan Hayrettin Erkmen bir önceki yıl bölgede yaşanan gelişmelere değindiği konuşmasında beklentilerinin Arap-İsrail anlaşmazlığının tüm tarafları tatmin edecek bir çözüme kavuşturulması ve bölgede kalıcı barışın sağlanması

75 CSTD, 26, 37, 9.2.1976, 398.

76 CSTD, 26, 37, 9.2.1976, 377-378.

77 CSTD, 16, 31, 6.2.1977, 579-580.

78 CSTD, 16, 31, 6.2.1977, 591.

79 CSTD, 36, 30, 12.2.1978, 299-300.

olduğunu belirtmiştir. Bölgedeki silahlanma yarışına da dikkat çeken Erkmen Türkiye'nin bu konuda dikkatli olması uyarısında bulunmuştur.⁸⁰

1979 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde muhalefetteki AP adına söz alan Kamran İnan Ortadoğu'daki Arap-İsrail anlaşmazlığının 1978 yılında imzalanan Camp David anlaşmasına rağmen ciddiyetini koruduğunu ve Lübnan'da yaşanan çatışmaların öneminin arttığını belirttiği konuşmasında bu gelişmelerin hükümet tarafından yeterince takip edildiğini ve değerlendirildiğini düşünmediklerini ifade etmiştir.⁸¹ Aynı görüşmelerde CHP adına konuşan Uğur Alacakaptan ise Türkiye'nin Ortadoğu'daki sorunlardan etkilenmeme ihtimali olmadığını ve Camp David anlaşması ile Arap-İsrail sorununun çözümüne dair yaratılan iyimser havanın kalıcı olmadığını belirttiği konuşmasını Filistin sorunu çözülmeden Arap-İsrail sorununun çözülemeyeceğine dair tespitiyle sona erdirmiştir.⁸²

Demirel başbakanlığındaki azınlık hükümeti tarafından yönetilen Türkiye'de 1980 yılında yapılan senato görüşmelerinde AP adına konuşan Oral Karaosmanoğlu bölgede yaşanan Arap-İsrail anlaşmazlığı ve Afganistan'ın işgali gibi gelişmelerin değerlendirmesini yaptığı konuşmasında AP hükümetinin FKÖ'ye verdiği desteğin arkasında olduklarını ve İsrail'imn işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiği tezini desteklediklerini belirtmiştir. AP'nin bölge politikasının çok taraflı ve Batı ile uyumlu olduğunu öne süren AP sözcüsü hükümetin politikalarının asgari müştereklerde buluşarak dahi olsa desteklenmesinin bir milli çıkarların bir gereği olduğunu vurgulamıştır.⁸³ Yine aynı görüşmelerde CHP adına söz alan Neşet Akmandor Mısır-İsrail yakınlaşmasının başarısının ve Arap-İsrail sorununun bu yakınlaşma çerçevesinde çözümlenmesinin zor olduğunu belirtmiştir. Bu yakınlaşmaya yeni ortaklar arandığını öne süren CHP sözcüsü özellikle Bağdat Paketi deneyiminden sonra Türkiye'nin bu tür bir oluşumdan uzak durmasını tavsiye etmiştir.⁸⁴

Özetlemek gerekirse, Türkiye'nin Arap-İsrail savaşları sırasındaki Arap yanlısı tutumu senato üyelerinin çoğunluğu tarafından desteklenmiş fakat özellikle CHP'li üyeler bu savaşlarda ve Arap-İsrail anlaşmazlığında Türkiye'nin taraf tutmaması ve İsrail ile de ilişkilerini sürdürmesi gerektiğini yaptıkları konuşmalarda yinelemişlerdir. AP'li üyeler ise Türkiye'nin İsrail'in savaş zoruyla toprak kazanması politikasının karşısında olduklarını ve bu politikanın tarafsızlık politikası olduğunu öne sürmüşlerdir. Fakat bu savaşlar karşısında Türkiye'nin uyguladığı politikalar tarafsız değil Arap yanlısı politikalar olmuştur.

80 CSTD, 36, 30, 12.2.1978, 304.

81 CSTD, 41, 37, 7.2.1979, 569.

82 CSTD, 41, 37, 7.2.1979, 592.

83 CSTD, 46, 35, 10.2.1980, 228-229.

84 CSTD, 46, 35, 10.2.1980, 240.

Sonuç

Cumhuriyet Senatosu, 27 Mayıs darbesinin ardından kabul edilen 1961 Anayasası ile Türk siyasal hayatına ve devlet yapısına yerleştirilen önemli kurumlardan biridir. Senato ile birlikte çift meclisli bir parlamenter sisteme geçilmiştir. Senatonun kurulmasındaki amaç temsilciler meclisi tarafından verilen kararların ve çıkarılan yasaların daha iyi bir hale getirilmesi ve halkın yararına politikalar üretilmesi gibi görünse de asıl amacın DP döneminde meclis çoğunluğundan kaynaklanan güç aşımına engel olmak olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle 1950'li yıllara bir tepki olarak yazıldığı düşünülen 1961 Anayasası Senato ve benzeri kurumlar eliyle gücü sınırlandırmaya çalışmıştır. Bu durumun özellikle senatoda MBK üyelerinin ve eski cumhurbaşkanlarının tabii üye olması ve cumhurbaşkanına senatör seçimi için kontenjan ayrılması düşünüldüğünde demokratik siyaset üzerinde bir vesayet düzeni yarattığı söylenebilir. Tüm bunlara rağmen Türkiye'de yaşanan gelişmeler senato tartışmalarında kendine yer bulmuş ve farklı kesimlerden gelen üyelere oluşan senatoda canlı tartışmalar yaşanmıştır.

Bu dönemde Türk dış politikasında yaşanan gelişmeler de bu kapsama dâhildir. 1960 ve 1980 yılları arasında Türk dış politikasının en baskın gelişmeleri Türk-Amerikan İlişkileri, Kıbrıs Sorunu ve Ortak Pazar'a üyeliktir. Bu nedenle, özellikle senatodaki her grubun dış politika hakkındaki görüşlerini en kapsamlı biçimde ifade edebildiği bütçe görüşmelerinde dış politikada yaşanan gelişmeler kapsamlı bir biçimde ele alınmış ve farklı görüşler ortaya konulmuştur. Ortadoğu özelinde bakıldığında bölge ülkeleriyle yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler de senato tartışmalarının önemli gündem maddelerini oluşturmuştur. Bunun ana nedeni, Ortadoğu'nun karışıklıklarla dolu olduğu bu dönemde Türkiye'nin özellikle 1964 Johnson Mektubu'nu takip eden süreçte ABD ile ilişkilerini gözden geçirmesi ve Türk hükümetlerinin Ortadoğu ülkeleriyle siyasi ilişkilere daha çok önem vermesidir.

Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle siyasi ilişkilerinde öne çıkan gelişmeler; bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması ve karşılıklı ziyaretler, Türkiye'nin CENTO üyeliği, İKÖ ve FKÖ ile ilişkiler ve Arap-İsrail Savaşları karşısında Türkiye'nin uyguladığı politikalar. Özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren ve Arap-İsrail Savaşları sırasında Türkiye'nin daha Arap-Müslüman devletler yanlısı politikalar uyguladığı bir gerçektir. Bu bağlamda özellikle AP hükümetleri döneminde bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış ve senatoda yapılan tartışmalarda yöntem üzerine yapılan eleştiriler haricinde bu politikalar ana hatlarıyla desteklenmiştir. Yine senatoda yapılan tartışmalarda Türkiye'nin CENTO üyeliğinin ve İKÖ ve FKÖ gibi örgütlerle ilişkilerinin

de tartışıldığı ve uygulanan politikaların genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Arap-İsrail Savaşları karşısında Türkiye'nin Arap devletlerini destekleyen tavrı da CHP haricindeki partiler tarafından genel olarak desteklenmiştir.

Özet olarak, iki darbe arası dönemde Türkiye'nin uyguladığı Ortadoğu politikaları senato tarafından ana hatlarıyla desteklenmiştir ancak bu durum senato içinde muhalefetin ve eleştirilerin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Senatonun özellikle MBK grubuna mensup üyeler ve gelişmelerin yaşandığı dönemin muhalefet partilerine mensup senatörler, hükümetleri özellikle yöntem bazında yer yer ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Yine de siyasal ve ideolojik kutuplaşmanın bu kadar yoğun olduğu bir dönemde bu kutuplaşmanın Ortadoğu politikaları tartışmalarına yansımadağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD) 2, 31, 5.2.1962.

CSTD 9, 37, 2.2.1963.

CSTD 18, 37, 4.2.1964.

CSTD 24, 36, 1.2.1965.

CSTD 33, 44, 7.2.1966.

CSTD 38, 26, 1.2.1967.

CSTD 45, 31, 8.2.1968.

CSTD 51, 29, 1.2.1969.

CSTD 56-1, 37, 3.2.1970.

CSTD 63-1, 36, 3.2.1971.

CSTD 3, 32, 8.2.1972.

CSTD 9, 28, 6.2.1973.

CSTD 15, 59, 9.5.1974.

CSTD 19, 29, 8.2.1975.

CSTD 26, 37, 9.2.1976.

CSTD 16, 31, 6.2.1977.

CSTD 36, 30, 12.2.1978.

CSTD 41, 37, 7.2.1979.

CSTD 46, 35, 10.2.1980.

II. Kitaplar

- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2022.
- Armaoğlu, Fahir, *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2022.
- Armaoğlu, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- Aydın, Suavi ve Taşkın Yüksel. *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Bengio, Ofra, *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*. İstanbul: Erguvan Yayınevi, 2009.
- Erhan, Çağrı ve Kürkçüoğlu, Ömer. "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler." *Türk Dış Politikası c.1*. Editör Baskın Oran, 796-801. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer. "Arap Devletleriyle İlişkiler." *Türk Dış Politikası c.1*. Editör Baskın Oran, 784-796. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Gerger, Haluk, *ABD, Ortadoğu, Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap, 2012.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası 1945-1970*. Ankara: Barış Kitap, 1972.
- Papuççular, Hazal, *Cumhuriyet'in Dış Politikası: Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*. Ankara: İmge Kitabevi, 2016.
- Sander, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Türkmen, İlter, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*. İstanbul: BİLGESAM Yayınları, 2010.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

III. Makaleler

- Ahmad, Syed Salahuddin, "Regional Cooperation for Development." *Pakistan Horizon* 22, 2 (1969): 22-28.
- Duran, Hasan ve Karaca, Ahmet, "1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri." *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Dergisi* 14, 1 (2013): 121-136.
- Hale, William ve Bharier, Julian, "CENTO, R.C.D and the Northern Tier." *Middle Eastern Studies* 8, 2 (1972): 217-226.
- Özgişi, Tunca, "Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri." *Türkiyat Mecmuası* 21 (Güz 2011): 291-323.
- Sinkaya, Bayram, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi." *Adam Akademi* 11, 1 (2011): 79-100.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)." *Middle Eastern Studies* 56, 6 (2020): 854-877.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, "The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development." *Middle Eastern Studies* 45, 4 (2009): 637-660.

Extended Abstract

After the military intervention on 27 May 1960, the National Unity Committee (NUC) governments ruled the country until 1961 elections and made several changes in the Turkish political, economic, social and military systems. One of the major developments in this period was the ratification of the 1961 constitution which created new institutions such as the National Security Council (NSC), the State Planning Organization (SPO) and the Republican Senate to check and balance the power of the government as well as to modify the laws and decisions made by the parliament. The Republican Senate became a critical institution in Turkish political system and the bureaucracy in the inter-coup period between 1960 and 1980. Senate elections were first held with the general elections after the military intervention in 1961 and repeated in 1964, 1966, 1968, 1973, 1975, 1977 ve 1979. The Senate had an eclectic structure bringing the elected and appointed members together. As the follower of Democrat Party (DP), Justice Party (JP) dominated Senate elections in this period except 1977, which was dominated by the Republican People's Party (RPP). In addition to JP and RPP, New Türkiye Party (NTP), Republican Peasants Nation Party (RPNP), (Nationalist Action Party (NAP) after 1969), Turkish Labor Party (TLP) and National Salvation Party (NSP) were the other critical actors in the Senate. Furthermore, senate members from the NUC made this institution a tool of military tutelage over civilian politics. Lastly, the President had the right to appoint members to the Senate in this period. Political, economic and social developments in the country as well as foreign policy were discussed by the members of the senate. Main topics in foreign policy debates in the Senate were Turkish-American relations and NATO, Cyprus Crisis and Türkiye's membership to the Common Market. In addition, Türkiye's Middle East policy was discussed in detail in the senate. The successive governments ruling the country sought to develop Türkiye's political relations with the Middle East countries in this period regardless of their ideologies. Political relations can be classified as the development of diplomatic relations and bilateral visits, Türkiye's membership to Central Treaty Organization (CENTO) and its relations with the members states, Türkiye's relations with the Islamic Conference Organization (ICO) and Palestine Liberation Organization (PLO) as well as Türkiye's stance in the Arab-Israeli Wars. In the inter-coup period, Türkiye tried to develop relations with the regional states and organizations and supported the Arab states in the Arab-Israeli Wars in 1967 and 1973 respectively. Interestingly, despite the political and ideological polarization between the left and the right particularly after the late 1960s, and the oscillation of power between JP and RPP as the major parties in Turkish political system, these political and ideological challenges did not have a serious impact on Türkiye's Middle East policy in these decades Despite some criticism to the tools and strategies, Türkiye's

Middle East policy was generally supported by the groups in the parliament. The approach to the Arab world coincided with the declining relations with the USA following the Cyprus Crisis and the Johnson Letter in 1964. Therefore, Türkiye tried to find some alternatives in foreign policy and questioned its US-centric policy since the early years of the Cold War. In other words, Turkish governments tried to compensate Türkiye's isolation in the international arena by developing relations with the Middle East countries. Diplomatic relations and visits outnumbered, and relations with the organizations such as CENTO, ICO and PLO developed. On the other hand, Türkiye acted with the Arab States in the Arab-Israeli Wars in 1967 and 1973 by preventing the use of Incirlik Base by the USA and sending support to the Arab states. Türkiye's pro-Arab stance during the Arab-Israeli Wars was generally supported by the groups in the Senate. Although the senate members from the RPP suggested neutrality between Israel and the Arabs and conducting relations with Israel, JP members did not support Israel's policy of expanding territories by force. They also claimed that anti-Israeli stance was the policy of neutrality. As a result, Türkiye supported the Arab states in these wars. The RPP's position can be explained by its non-involvement policy in the regional problems since the establishment of the Republic. On the contrary, the JP was mainly supported by the conservatives in the country who had religious sentiments. Shortly, Türkiye's Middle East policy in the inter-coup period was mainly supported by the members of the senate despite some opposition and criticism especially from the NUC members of the senate. All-in-all, despite political and ideological polarization in the country, Türkiye's Middle East policy was generally supported by the Senate.